

М. І. Назарова,
аспірант, Національний університет ДПС України

МЕТОДИ ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Досліджено методичні аспекти розвитку регіону у період перманентної еволюції суспільства. Розкрито сутність, складові та особливості функціонування економічної системи регіону. Виявлено проблеми, тенденції та перспективи соціально-економічного розвитку регіону в період системної трансформації ринкових відносин.

Investigated methodological aspects of regional development in the period of permanent evolution. The essence, structure and features of the economic system of the region. Identified problems, trends and prospects of socio-economic development of the region during the systemic transformation of market relations.

Ключові слова: регіон, методи, фактори, рівень соціально-економічного розвитку, регулювання рівня соціально-економічного розвитку регіону.

ВСТУП

Україна пройшла період активної трансформації та післякризових змін, що відобразилось у методах державного управління та тенденціях соціально-економічного розвитку. Такі зміни зовнішніх (геополітичних) та внутрішніх умов зумовлюють потребу концептуального переосмислення цілей і завдань державної політики та створення дієвих механізмів їх досягнення. Тому необхідне створення сприятливого середовища — економічного, політичного, екологічного — та розробка методів їх дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дослідження проблем соціально-економічного розвитку регіону знайшло відображення в роботах О.І. Дадія, М.І. Долішнього, М.Х. Корецького, В.В. Кулішова, І.І. Лукінова, Г.Г. Старостенко Д.М. Стеченка, Л.Л. Тангул, М.І. Фащевського.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

— запропоновано методи дослідження рівня соціально-економічного розвитку регіону;
— досліджено фактори структурної перебудови регіонального розвитку.

РЕЗУЛЬТАТИ

У країнах з розвинутою ринковою економікою структурна перебудова спрямована на вирішення наступних завдань: планування розвитку територіальних одиниць; мінімізація навантаження на природні ресурси і зниження витрат на підтримку інфраструктури; узгодження державної, регіональної і місцевої інфраструктурної політики для створення рівних умов життя по всій території країни; надання містам, районам і регіонам рівних можливостей економічного розвитку. Політика розвитку і прийняття рішень стосовно структурних змін та зрушень приймає до уваги комплексну взаємодію між різноманітними сферами діяльності і намагається досягнути ще більшого прогресу [5, с. 18].

Процес наукового пізнання здійснюється, в першу чергу, під час проведення наукових досліджень. Він відбиває напрацювання нових знань щодо нових об'єктів, явищ, процесів тощо, а також більш глибоке вивчення вже досліджуваних об'єктів. Будь-які дослідження здійснюються у процесі аналізу і синтезу різноманітної інформації про об'єкт досліджень, його структуру, закономірності та проблеми розвитку тощо [3, с. 48].

У ефективному функціонуванні економічної системи регіону ключову роль відіграє його людський потенціал. Управління регіоном принципово неможливе без

врахування соціального фактора й управлінської діяльності людей, які забезпечують взаємозв'язок і взаємодію зазначених вище підсистем, а також інтегрують їх у єдину економічну систему. Людина є органічною частиною кожної із зазначених підсистем, основним компонентом продуктивних чинностей національного господарства. Людські ресурси в сучасних умовах виступають найбільш важливим фактором виробничої системи регіону і являють собою одну з головних ресурсних складових соціально-економічного потенціалу регіону.

До числа першочергових проблем удосконалювання регіонального розвитку можна наступні:

- підвищення ефективності управління ресурсним потенціалом регіону;
- забезпечення економічного взаємозв'язку, збалансованості й реалізації місцевих, регіональних і державних соціально-економічних інтересів;
- формування інфраструктури регіональних ринків;
- обґрунтування інвестиційної політики регіонального розвитку;
- забезпечення на регіональному рівні рівних умов функціонування підприємств всіх форм власності;
- вирішення екологічних та інших проблем [4, с. 214].

Незважаючи на численні розробки в галузі методології дослідження та територіальної організації відтворення населення залишаються невирішеними багато питань теоретичного та практичного характеру. Пошук оптимальних форм територіальної організації суспільства, адекватних кожному етапу його соціально-економічного розвитку, підвищує актуальність дослідження відтворення населення. Розглянемо методи дослідження територіальної організації життєдіяльності населення.

Особливості розвитку соціально-економічних процесів, які визначаються сукупністю видів діяльності населення, зумовлюються певним етапом розвитку суспільства та є взаємообумовленою цілісністю. Сукупності видів діяльності є складними структурними утвореннями, які включають трудову, демовітворювальну, споживчу, поселенську та соціоприродну діяльність людей. Оцінка тенденцій розвитку кожної з цих п'яти інтегральних сукупностей має свої особливості. Так, метод дослідження процесу відтворення населення включає встановлення і визначення кількісних та якісних характеристик відтворення територіальних спільностей людей. До кількісних характеристик належать показники природного і механічного руху населення, які відображають тип його чисельного відтворення — розширеного, звуженого чи простого. До якісних характеристик належать показники, які відображають відтворення соціальних властивостей особистості і всієї територіальної спільності людей, а саме: рівня їхнього здоров'я, інтелектуального і духовного розвитку та ін.

Друга сукупність процесів — це споживання. Масштаби і структура споживання матеріальних благ та послуг задовольняє біологічні потреби людей, їхнє фізичне існування, а споживання послуг — формування якісних характеристик населення: рівня здоров'я, загальноосвітньої і професійної підготовки, кваліфікації, духовності та ін. Зіставлення досягнутих показників спо-

живання матеріальних благ та послуг з середніми по державі показниками або нормативними (науково обґрунтованими) дозволяє оцінити ступінь задоволення потреб населення в основних життєво важливих умовах існування.

Третя сукупність процесів включає взаємовідносини населення з природним середовищем. Взагалі кажучи вся сукупність цих взаємовідносин зводиться до ресурсокористування, ресурсоспоживання, взаємовпливу людини на трансформацію природного середовища шляхом зміни хімічного, фізичного і біологічного складу природних компонентів та дії зміненого середовища на життєдіяльність людини. Оціночним показником соціоприродної діяльності є ступінь гармонізації відносин територіальної спільності людей з природним середовищем. Він виражається оцінкою впливу всієї сукупності природних умов на різні процеси життя людей та їхнього антропогенного впливу на здатність до відтворення природного середовища, упередження появи незворотних процесів зміни властивостей його компонентів.

Четверта сукупність процесів пов'язана з розселенням населення та формуванням територіальних спільностей людей. Оцінка зміни розселення, яка зумовлюється дією сукупності соціально-економічних і природних факторів, відображається показниками щільності населення, розвитком урбанізації та агломеративних форм розселення тощо.

П'ята сукупність процесів об'єднана поняттям "трудова діяльність". Оцінка цього виду діяльності людини має багатоаспектний характер — економічний, соціальний та ін. Узагальнюючими показниками у визначенні тенденцій зміни трудової діяльності та її наслідків є трансформація статевовікової структури населення працездатного віку, зміна кількісних та якісних параметрів трудового потенціалу, соціально-економічних показників зайнятості населення, раціонального використання трудових ресурсів, робочого часу та ін. Соціальним орієнтиром при оцінці трудової активності населення є забезпечення усім бажаючим можливості працевлаштування з урахуванням здібностей, можливостей та потреби в трудовій діяльності та ін.

Науково-методичні засади визначення тенденцій розвитку соціальних процесів передбачають розробку схеми аналізу та засобів дослідження кожного процесу. Серед останніх найбільш доцільними є методи соціально-територіальної систематизації: класифікації, типології, районування та ін. Систематизація — методичний засіб, пов'язаний з розподілом досліджуваних явищ у сукупності, які відрізняються одна від одної і мають певну спільність. Конкретними видами систематизації є класифікації і типології. Класифікація — це кількісна градація, яка відображає стадії розвитку явища (процесу). При цьому територіальні об'єкти групуються у сукупності, які відрізняються кількісними ознаками. Типологія — фіксування сукупностей, які відрізняються між собою якісними ознаками. Класифікація і типологія явищ та процесів, які розвиваються на певній території, призводить до формування певних таксонів — територіальних ланок. Таксонування території — це розподіл її на таксони (ланки, ареали, райони, зони та ін.) та їхня супідрядність.

Дослідження тенденцій розвитку соціально-економічних процесів вимагає певних узагальнень, які і досягаються на основі типології та класифікації. Застосування методів класифікації, типології, районування, а також рядів динаміки, бальних оцінок, ранжування тощо дозволяє визначити тенденції розвитку процесів, провести їхню систематизацію і таким чином розкрити особливості трансформації цих процесів у просторі та часі. Для визначення розвитку кожного конкретного соціально-економічного процесу застосовується різноманітна інформаційна база: офіційні звіти, статистичні дані міністерств та відомств України.

Дослідження стану соціально-економічних процесів та типологія таксонів відбувається за сукупністю характеристик. Однією з профілюючих сукупностей соціальних процесів є та, що стосується трудової діяльності. Ця діяльність є стрижневою у решті процесів життєдіяльності, це базова соціальна ознака територіальної спільноти людей, визначальний тип соціальних відносин.

Зміна показників, які характеризують трудову діяльність, є числовим значенням певного статистичного показника в послідовні моменти чи періоди часу. Визначення тенденції у зміні рівня чи інтенсивності явища (процесу), яка називається трендом, і відображає зміну процесу. Динаміка працересурсних процесів може базуватися на абсолютних, відносних і середніх величинах.

Розрахунок може вестись за моментними (на початок року) або інтервальними даними (за місяць, один або кілька років). Динамічні ряди відносних величин характеризують темпи росту, зміну питомої ваги. Динамічні ряди середніх величин відображають дані про середні значення показників. Дослідження рядів динаміки дозволяє з'ясувати напрям і розмір зміни явища. З цією метою розраховують такі показники, як темпи росту, коли певний рівень зіставляється з рівнем попереднього періоду і показує інтенсивність розвитку в кожному періоді; базові показники, коли певні рівні зіставляються з базовими і демонструють інтенсивність розвитку за певний відрізок часу (від базового). Розрахунок у вигляді відсотків показує, скільки відсотків складав рівень даного періоду порівняно з рівнем іншого. Абсолютний приріст розраховується як різниця між двома рівнями шляхом вирахування з кожного рівня попереднього. Це показує абсолютні прирости за окремі періоди. Для відносної оцінки значень розраховуються темпи приросту — відносний показник, що відображає, на скільки відсотків один рівень більший (або менший) іншого, який прийнятий за базу порівняння.

Стадії розвитку процесу розрізняються за активністю та інтенсивністю. За активністю розвитку процесів (темпи росту, приросту, абсолютні прирости) у конкретних таксонах їх можна поділити на такі типи: регіони (райони, ареали, зони тощо) розвитку певного процесу (стабільного, нестабільного, періодичного; активного, пасивного); депресивні (в яких високі темпи розвитку змінилися спадом); стагнаційні (застійні, темпи розвитку дорівнюють нулю або є від'ємними); деградаційні регіони (розпад системи розселення); регресивні (коли процеси мають негативний напрям розвитку).

За інтенсивністю розвитку процесу (порівняно з загальнодержавними, середніми по регіону або з найкращим чи найгіршим станом процесів) проводиться типологія таксонів, що мають високий, середній чи низький рівень розвитку. Таким чином, зазначені засоби дослідження дозволяють встановити та оцінити напрями зміни та масштаби трансформації процесів у часі і просторі.

Використання методу ранжування просторових ланок, за допомогою яких велось спостереження і розрахунок (обласні, адміністративні райони) за активністю та інтенсивністю розвитку процесу і визначення сумарної рангової сукупності за кількома процесами, дозволяє зробити інтегральну оцінку розвитку сукупності процесів життєдіяльності населення.

Це підвищує результативність і практичність дослідження, оскільки може стати базою для визначення оптимальних форм просторової організації суспільства, адекватних кожному етапу його соціально-економічного розвитку. Територіальна ж організація суспільства реалізується у формі ієрархічно структурованих територіальних соціально-економічних (суспільних) систем різного таксономічного рівня, в яких синтезовані різні види життєдіяльності населення. Саме просторовий розвиток суспільства відбувається шляхом формування різних територіальних структур, в яких у тісному поєднанні здійснюються різноманітні процеси життєдіяльності населення.

Таким чином, комплексний аналіз взаємозумовлених процесів життя людей у різних типах таксонів, виявлення тенденцій цих процесів та їхньої обумовленості дозволяє визначити часовий стан розвитку і визначити засоби управління зміною ситуації [2, с.115].

В оптимізації структурних перетворень важливими є економічні фактори. Економічний розвиток останнім часом йшов по шляху збільшення продуктивності праці і зменшення питомих витрат. Зворотною стороною цього процесу стало збільшення залежності виробництва від зовнішніх факторів погіршення його структури. Перехід до стабільного регіонального розвитку потребує збалансування чисто економічних показників з підвищенням стійкості й екологічної безпеки.

Важливим є: запровадження нових організаційно-економічних технологій управління регіональним розвитком; подолання існуючих протиріч у сфері нормативно-правового забезпечення управлінської діяльності та наближення до європейських стандартів здійснення регіональної політики; проведення ефективної бюджетної політики як головного важеля впливу держави на запровадження пріоритетів та стандартів сталого просторового розвитку з дотриманням екологічних вимог.

Для забезпечення структурних трансформацій економіки регіонів повинні використовувати можливості зовнішньоекономічної діяльності, а саме — підвищення конкуренції регіонів на зовнішніх ринках шляхом розвитку експорту. Головною продукцією зовнішньоекономічного обміну має стати ресурсозберігаюча, екологічно безпечна продукція, а також обладнання та технології екологічного спрямування.

Важко переоцінити вплив на структуру виробництва, характер і їх масштаб соціальних факторів, які передбачають: зростання реальних доходів населення та ступеню соціальної стійкості економічної системи, що залежить від демографічної динаміки; боротьба з бідністю; забезпечення зайнятості населення; поліпшення соціальних умов життя населення; дотримання законодавчо встановлених соціальних стандартів щодо якості життя, забезпечення рівного доступу до соціальних послуг усіх верств населення; розвиток соціальної інфраструктури; поліпшення освіти, обізнаності і виховання суспільства; всебічний розвиток населених пунктів. Ці фактори є першочерговими аспектами в формуванні життєвого середовища та життєдіяльності людей [5, с. 22].

Структурна перебудова залежить від екологічних факторів, необхідність збереження якості водних ресурсів і їх постачання, захист океанів, морів і прибережних територій, комплексний підхід до планування і раціонального використання земельних ресурсів, раціональне управління уразливими екосистемами, сприятиме веденню сільського господарства і розвитку сільських районів, боротьба за збереження лісів, збереження — біологічної розмаїтості, екологічно безпечно використання біотехнологій, захист атмосфери, екологічно безпечно управління твердими відходами і стічними водами, токсичними хімікатами, небезпечними та радіоактивними відходами. Все це необхідно враховувати при проведенні структурних змін з орієнтацією на їх ефективність.

Необхідним є врахування інформаційного фактора, адже очевидним є те, що будь-яка програма структурної перебудови не може сьогодні бути ефективною, якщо вона не виведена на сучасний рівень науково-технологічного розгляду і інформаційно-технологічного забезпечення.

Нинішній стан структури економіки країни та її регіонів зумовлений впливовою дією чинників, що гальмують підвищення ефективності її функціонування. Не дивлячись на те, що їх згруповано як чинники суб'єктивного і об'єктивного характеру, внутрішні та зовнішні, макрорівневі та регіональні, тимчасової і довготривалої дії, всі вони взаємопов'язані і в залежності від часу і завдань один із них є переважаючим. Визначити відокремлену дію певного чинника на структуру економіки часто неможливо внаслідок їх сукупного впливу [1, с. 121].

Комплексність регіону як економічної системи досягається за допомогою збалансованого й пропорційного розвитку його продуктивних сил. Вона характеризується наявністю такого взаємозв'язку між елементами господарства, що забезпечує ефективне виконання основної національно-господарської функції — забезпечення раціонального розміщення й виробничої спеціалізації регіону, нівелювання внутрішньорегіональних диспропорцій і збереження здатності регіону здійснювати в своїх межах розширене відтворення в умовах обмеженості ресурсів. Показниками комплексності регіонального господарства можуть бути: частка продукції регіонального виробництва, яка споживається в самому регіоні; частка продукції міжгалузевого застосування; рівень використання регіональних ресурсів.

Для визначення регіонального розміщення й спеціалізації, на думку провідних дослідників, найбільш істотними показниками виявляються:

— індекс рівня спеціалізації регіону за галузями (відношення питомої ваги регіону з виробництва продукції даної галузі до частки регіону в країні у всій промисловості й сільському господарстві);

— індекс ефективності спеціалізації (відношення обсягу виробництва на одиницю витрат у регіоні до такого ж показника по Україні в цілому);

— загальний індекс спеціалізації (добуток попередніх індексів).

Важливою ознакою регіону є керованість, безпосередньо пов'язана з адміністративно-територіальним поділом країни. Керованості деякою мірою сприяє цілісність регіону, оскільки адміністративно-територіальні органи повинні забезпечувати координацію (керування) всіх елементів суспільного господарства: матеріального виробництва, природно-ресурсних потенціалів, інфраструктури, трудового потенціалу. Крім того, повинно враховуватися розмаїття зв'язків — торговельних, фінансових, соціальних, екологічних, виробничих, які володіють певною просторовою й часовою стабільністю.

ВИСНОВКИ

Економічна самостійність регіону виражає рівень забезпеченості його економічними (у першу чергу, фінансовими) ресурсами для самостійного, зацікавленого й відповідального вирішення соціально-економічних питань, які входять у компетенцію регіонального рівня господарювання.

Таким чином, розглядаючи регіональні об'єкти господарювання й управління, а також соціально-економічні процеси, що відбуваються в регіонах, з'являється можливість удосконалювання системи управління, регулювання регіональних пропорцій, управління факторами конкурентоспроможності регіонів.

Література:

1. Горська О.В. Проблеми формування структури економіки України / О.В. Горська, А.М. Горський // Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: [зб. наук, праць]. — К.: РВПС України НАН України, 2000. — С. 12—25.
 2. Мельник П.В., Соціально-економічні процеси: методологія дослідження та управління їхнім розвитком // Мельник П.В., Максименко І.В., Старостенко Г.Г., Тарангул Л.Л., Фащевський М.І., Немченко М.П. — Ірпінь: Академія ДПС України, 2000. — 451 с.
 3. Тарангул Л.Л., Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка: навчальний посібник / Тарангул Л.Л., Горленко І.О., Буднік Г.В., Тарангул Д.О., Лазебник О.П. — Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2006. — 276 с.
 4. Тищенко Ю. Регіональна політика України / За заг. ред. Ю. Тищенко. Український незалежний центр політичних досліджень. — К., 2006. — 332 с.
 5. Чернюк Л.Г. Банківська діяльність в контексті сталого просторового розвитку продуктивних сил України / Л. Чернюк, Т. Качала, І. Скічко. — Черкаси: Брама Україна, 2006. — 264 с.
- Стаття надійшла до редакції 27.07.2011 р.*